

MÜELLİFİ MEÇHUL BİR MANZÛM KAVÂ'İD-İ NAHVİYE ÖRNEĞİ

The Example of a Verse with Its Unknown Author: Qawaid al- Nahwiya

MEHMET BURAK ÇAKIN

Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü,
Türk İslam Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Muş, Türkiye

Asst. Prof. Dr., Mus Alparslan University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Turkish Islamic
Literature, Mus, Turkey

mehmetburak44@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-0579-4850>

MAKALE BİLGİSİ / ARTICLE INFORMATION

Makale Türü /Article Types: Research Article

Geliş Tarihi /Received: 5 Ağustos 2022

Kabul Tarihi/Accepted: 10 Aralık 2022

Yayın Tarihi/Published: 30 Aralık 2022

ATIF/CITE AS:

Çakın, Mehmet Burak, "Müellifi Meçhul Bir Manzûm Kavâ'id-i Nahviye Örneği", *Hitit İlahiyat Dergisi*, (Aralık/December 2022) 21/2, 1419-1452. <https://doi.org/10.14395/hid.1158450>

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler - yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: ilafdergi@hitit.edu.tr <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hid>
Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: Single anonymized - Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review

Ethical Statement It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: ilafdergi@hitit.edu.tr - <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hid>

Conflicts of Interest The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

The Example of a Verse with Its Unknown Author Qawaid al- Nahwiya

Abstract

Learning Arabic has been extremely important for Muslim nations since it is the language of the main sources of Islam, especially the Qur'an and hadiths. In the classical education systems of Muslims, great care was given to the teaching of Arabic, which is called "the science of instrument", that is, the tool or device to learn the basic religious sciences. Efforts to learn Arabic correctly and to preserve its language structure started among Arabs before other Muslim nations. It is generally accepted that the first studies to determine the grammatical structure and rules of the Arabic language were initiated by Ali the Companion of the Prophet in order to understand the meaning and message of the Qur'an correctly, to prevent the changes and loss of its meaning. Studies on the Arabic language increased later, especially with the changing social conditions. Many works have been written about the grammar science of Arabic, sarf, and nahw. One of the most famous of these works is Abd al-Qahir al-Jurjani's *Al-Awamil al-Mi'ah (The Hundred Elements)*. This work has been one of the bedside books of Muslim societies on syntax (nahw) for centuries, and many sharhs, hashiyas, ta'liqs, and similar things have been written about the work that has been translated into many languages. Again, al-Awamil has been translated into different languages in order to easily memorize and remember the rules mentioned.

In this study, a verse translation of *al-Awamil*, the author of which is unknown, is examined. The only identified copy of this work is registered to the Manisa Provincial Public Library with fixture number 45 Hk 6943/2. The work, which has striking features of Old Anatolian Turkish, consists of 160 couplets. Before the poem, there is a section where the Arabic commentary of Jurjani's work is written. No author, copyist or historical record was found in the work. The work, which has striking features of Old Anatolian Turkish, consists of 160 couplets. All the couplets in the poem have a rhyme among themselves, that they show mesnewi characteristics, but two meters (wazn) are used as "fāilātun fāilātun fāilun and fāilātun fāilātun fāilātun fāilun". These meters are distributed in various ways in the text according to the subjects, not in a certain order. The didactic and memorization-based feature of the work is dominant. The beginning of a significant number of couplets with "know/know that" is one of the most concrete indicators of this feature. An important part of couplets consists directly of syntax rules or words and prepositions related to rules. It is indicated that memorizing the subject described in some lines (misralar) and not knowing this subject will be an important defect, learning it will make the person successful. In the poem, the subjects are briefly explained, especially the points that need to be memorized and kept in mind are specified. With this feature, it is aimed to easily memorize the information that the students will need in the following lessons

and to benefit from it when necessary. In the work, aruz is used successfully in general. This is important in terms of showing that the author has mastered the aruz prosody. However, some savings are still noticeable. It is seen that puns are used in a remarkable way in the poem in which radifs (repeated voice) are made with some Turkish words from time to time.

In the work, the word, which is divided into three parts as noun, verb and letter, is defined first, and the descriptions and characteristics of marifa and nakra (words with definite and Indefinite articles), muannath and muthakkar (masculine and feminine), mabni-i asl, murab and mabnî are given respectively. In the work in which fâil (subject), maf'ûl (object), adverb and illa istisnaiyye are explained, the subjects of tasniya (dual) and cam-i salim (plural) have been dwelled on for a relatively long time. Later, masdar (gerund infinitive) and harf-i jarrs (prepositions) were explained, and the narration of new's was started. After the important features of the aspects related to the words are explained and the features of the related structures are explained, the subject of the sentence is discussed. In this context, noun, verb, adverb and conditional sentences are mentioned, but no details are given. Sentences that are mahallan murab and sentences that are not mahallan murab are mentioned. Then, the descriptions and types of amil-i lafzi and amil-i kıyasi are explained. The work, is considered important because it is a successful concise poetic translation of al-Awâmil, who has an important place in the madrasa tradition.

Keywords: Turkish Islamic Literature, Arabic, Nahw, Awamil, Abd al-Qahir al-Jurjani, Translation of Manzum al-Awamil.

Müellifi Meçhul Bir Manzûm Kavâ'id-i Nahviye Örneği

Öz

Kur'ân-ı Kerim ve hadisler başta olmak üzere İslam'ın temel kaynaklarının dili olması sebebiyle Arapçanın öğrenilmesi Müslüman milletler için son derece önemli olagelmıştır. Temel dinî ilimleri öğrenmek için âlet ilmi yani araç olarak adlandırılan Arapçanın öğretilmesine Müslümanların klasik eğitim sistemleri içinde büyük bir itina gösterilmiştir. Arapçanın doğru bir şekilde öğrenilmesi ve dil yapısının korunması ile ilgili çabalar diğer Müslüman milletlerden önce Araplar arasında başlamıştır. Kur'ân'ın manasının ve mesajının doğru bir şekilde anlaşılması, anlam değişmesi ve kayıplarının önlenmesi amacı ile Arap dilinin gramer yapısı ile kaidelerin tespit edilmesine dönük ilk çalışmaların bizzat Hz. Ali tarafından başlatıldığı genel itibarıyla kabul edilmektedir. Daha sonra özellikle değişen toplumsal şartlarla birlikte Arap diline yönelik çalışmalar çoğalmıştır. Arapçanın gramerine yönelik ilimler olan sarf ve nahivle ilgili olarak birçok eser kaleme alınmıştır. Bu eserlerin en meşhurlarından biri Abdulkâhir-i Cürcânî'nin *el-Avâmilü'l-Mi'e* adlı eseridir. Söz konusu eser asırlar boyunca Müslüman toplumların nahiv konusundaki başucu kitaplarından biri olmuş, birçok dile çevrilen esere çok sayıda şerh, haşiye, talik vb. yazılmıştır. Yine *el-Avâmil*, bahsettiği kaidelerin rahatlıkla ezberlenip akılda tutulması amacıyla farklı dillere nazmen tercüme de edilmiştir.

Bu çalışmada el-Avâmil'in -müellifi meçhûl- manzûm bir tercümesi konu edilmiştir. Eserin tespit edilen tek nüshası Manisa İl Halk Kütüphanesinde 45 Hk 6943/2 demirbaş numarası ile kayıtlıdır. Manzûmenin öncesinde Cürcânî'nin eserinin Arapça şerhinin yapıldığı bir bölüm yer almaktadır. Eserde herhangi bir müellif, müstensih veya tarih kaydına rastlanmamıştır. Eski Anadolu Türkçesi özellikleri göze çarpan eser, 160 beyitten oluşmaktadır. Manzûmedeki tüm beyitler kendi arasında kafiyelidir yani mesnevî özelliği göstermektedir ancak “fâilâtün fâilâtün fâilün” ve “fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün” olmak üzere iki vezin kullanılmıştır. Bu vezinler belli bir sırayla değil, konulara göre metin içerisinde çeşitli şekillerde dağıtılmıştır. Eserin didaktik ve ezbere dayalı özelliği baskındır. Önemli sayıdaki beyte” bil/bil ki” ile başlanması bu özelliğin en somut göstergelerindedir. Beyitlerin önemli bir kısmı doğrudan nahiv kurallarından veya kurallarla ilgili olan kelime ve edatlardan oluşmakta; bazı mısralarda anlatılan konunun ezberlenmesi, bahsi geçen konunun bilinmemesinin önemli bir kusur olacağı, öğrenilmesinin kişiyi başarılı kılacağı kabîlinden nasihatlerde bulunmaktadır. Manzûmede konular kısaca açıklanmakta, özellikle ezberlenmesi ve akılda kalması gereken hususlar belirtilmektedir. Bu özelliği ile talebelerin ilerleyen derslerde ihtiyaç duyacakları bilgilerin kolayca ezberlenmesi ve gerektiği durumlarda bunlardan istifade edilmesi amaçlanmaktadır. Eserde genel itibarıyla aruzun başarılı kullanıldığı görülmektedir. Bu da müellifin aruza hakim olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Ancak yine de aruz kusuru sayılabilecek bazı tasarrufların yapıldığı göze çarpmaktadır. Zaman

zaman bazı Türkçe kelimelerle rediflerin de yapıldığı manzûmede cinasların da dikkat çekici bir şekilde kullanıldığı görülmektedir.

Eserde ilk olarak isim, fiil ve harf olarak üç kısma ayrılan kelime tanımlanmıştır ve sırasıyla marife ve nekre, müennes ile müzekker, mebnî-i asl, mureb ve mebnînin tarifi ve özellikleri verilmiştir. Fâil, mef'ûl, zarf ve istisna edatı olan illâ'nın anlatıldığı eserde tesniye ve cem-i sâlim konuları üzerinde nispeten uzun durulmuştur. Daha sonra mastar ve harf-i cerler anlatılarak nev'lerin anlatımına geçilmiştir. Bu şekilde kelime ile ilgili hususların önemli özellikleri açıklanıp ilgili yapıların özellikleri anlatıldıktan sonra cümle konusu ele alınmıştır. Bu bağlamda isim, fiil, zarf ve şart cümlelerine değinilmiş, ancak ayrıntı verilmemiştir. Mahallen mureb olan cümleler, irabda mahalli olmayan cümlelere değinilmektedir. Daha sonra âmil-i lafzî ile âmil-i kıyâsînin tarif ve türleri dile getirilmiştir. Eser medrese geleneği içinde önemli bir yere sahip olan el-Avâmil'in başarılı sayılabilecek muhtasar manzûm tercümesi olması hasebiyle önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Türk İslam Edebiyatı, Arapça, Nahiv, Avâmil, Abdulkâhir-i Cürcânî, Manzûm el-Avâmil Tercümesi

Giriş

Müslüman milletlerin geleneksel eğitim sistemleri içinde dil eğitimi önemli bir yere sahiptir. Özellikle Kur'ân-ı Kerim ile hadis-i şerif başta olmak üzere dinî ilimler ve bunlara ilaveten astronomi, matematik, tıp, kimya gibi fennî ilimleri öğrenmek için Arapçayı; yine Mesnevî, Şeh-nâme, Bostân, Gülistân, Hâfız'ın Divânı, Nizâmî'nin Hamsesi gibi İslam edebiyatının, kültür ve medeniyetinin temel kaynakları sayılan Farsça eserleri anlamak için Farsçayı öğrenmek bir ihtiyaç hâlini almıştır. Bu sebeple Osmanlıda da eğitim sisteminin en alt kademesi olan Sıbyân mekteplerinden itibaren Arapça ve Farsça öğretimi yapılmaktaydı.

Dil öğretimi için yazılan mensûr eserlerin yanında zaman zaman manzûm eserler de verilmiştir. Manzûm eserler, daha çok başlangıç seviyesindeki öğrencilerin verilmek istenen bilgileri daha kolay ezberleyip akılda tutmalarını sağlamak için kaleme alınmıştır. Bu amaçla yazılan manzûm eserleri genel hatları ile iki gruba ayırmak mümkündür. Bunlardan ilki manzûm sözlükler, ikincisi ise manzûm dil bilgisi eserleridir. Şerhe yönelik eserler de hem kelime hem de dil bilgisi öğretimi açısından her iki gruptaki eserlerle ilişkilidir. Şerh metinlerinde şerh edilen eserdeki hem kelime bilgisine hem de dil bilgisi kurallarına yer verilir. Ancak bu tür şerh eserleri mensûr olarak kaleme alınmaktadır.

Bir dili öğrenmenin zahmetli taraflarından biri olan kelime ezberleme konusunda, ahenk ve ses uyumlarından da yararlanarak kolaylık sağlamayı hedefleyen manzûm sözlüklerin bilinen ilk örneği, Ebû Nasr Bedreddin Mes'ûd-ı Ferâhî'nin Farsça-Arapça olarak yazmış olduğu Nisâbu's-Sıbyân adlı eser kabul edilmektedir.¹ Ferâhî ile başlayan manzûm sözlük yazma geleneği İslam toplumlarında büyük kabul görmüş ve kendisinden sonra İslâm coğrafyasında XXI. asra kadar Türkçe, Hintçe, Urduca, Kürtçe, Sanskritçe, Peştuca, Taberice, Bulgarca, Rumca, Ermenice, Boşnakça, Arnavutça, İngilizce, Almanca, Fransızca gibi farklı dillerde pek çok manzûm sözlük yazılmıştır.²

Türkçede bilinen manzûm sözlüklerin ilki 1392(?) yılında Ferišteoğlu lakabıyla meşhûr olan Abdüllatif ibn Melek tarafından Türkçe-Arapça yazılmış Luğat-ı Ferišteoğlu adlı eserdir.³ 1400 yılında Hüsâm bin Hasan el-Konevî tarafından yazılan Tuhfe-i Hüsâm ise bilinen ilk Türkçe-Farsça manzûm sözlüktür.⁴ Bu ilk örneklerinden sonra dillerinden biri Türkçe olan iki, üç hatta dört dilli onlarca sözlük kaleme alınmıştır.

¹ Yusuf Öz, *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1996), 53.

² Güler Doğan Averbek, "Dillerinden Biri Türkçe Olan Manzum Sözlükler Üzerine Yapılan Çalışmalar Bibliyografyası", *Divan Edebiyatı Araştırmaları* 21 (2018), 87.

³ Cemal Muhtar, *İki Kur'an Sözlüğü Luğat-ı Ferišteoğlu ve Luğat-ı Kânûn-ı İlâhî* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1993).

⁴ Öz, *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, 49.

Dil öğretmek için manzûm biçimde kaleme alınan ikinci gruptaki eserler gramer kitaplarıdır. Manzûm olarak yazılan gramer kitapları çoğunlukla Arapça üzerinedir. Arapça tüm İslamî ilimlerin temeli kabul edildiği için medreselerde öğretime âlet ilmi kabul edilen Arapçadan başlanılmaktaydı.⁵ Arapça dil bilgisi kurallarını öğretmek için manzûm eserlerin kaleme alınması Arap edebiyatına dayanmaktadır. Bilinen ilk örneği ise Halil bin Ahmed'e (ö. 175/791) nispet edilen 293 beyitlik *el-Manzûmetü'n-nahviyye* adlı eserdir.⁶

Arapça dil bilgisinin söz dizimi kuralları ile i'râb yani kelimenin harekelenmesi konularını kapsayan bölümüne nahiv⁷; kelime yapısı, vezni, çekimleri vb. konuları inceleyen bölümüne ise sarf⁸ adı verilmektedir. Arapça nahiv alanında verilen eser türlerinden biri "âmiller" anlamına gelen *Avâmil* adlı çalışmalardır.⁹ Avâmil genel olarak "terkip ve cümle içerisindeki kelimelerin i'rabına tesir eden unsurlar"¹⁰ olarak tarif edilmektedir. Avâmil kitaplarının en önemlilerinden biri Abdulkâhir Cürcânî'nin (ö. 471/1078) meşhur eseri *el-Avâmilü'l-mi'e* dir. Bu eser Osmanlı medreselerinde de asırlar boyu okutulmuştur. Arap, Türk, Hindistan, İran, Afganistan ve Pakistanlı birçok dil âlimi tarafından esere şerh, haşiye ve ta'likler yazılmıştır.¹¹ Cürcânî'nin eseri farklı dillere nesir tarzında çevrildiği gibi kolayca ezberlenip akılda kalması için Arapça şiir formunda da yazılmış, yine Farsça ve Türkçeye manzûm bir şekilde tercüme de edilmiştir. Müellifi meçhûl olan *ed-Davâbitü'l-kulliyye fî nazmi'l-Avâmilü'l-Cürcânîyye*, Muhammed b. Abdisselâm el-Bunî tarafından yazılan *Kifâyetü'l-kirâm* adlı eserler, Cürcânî'nin eserinin Arapça nazmen yazılmış hâli iken, Nûreddin Abdurrahmân *Câmî'nin Şerhu mi'et-i Âmil-i Mollâ Câmî* adlı eseri ile Mollâ Abdurrahûl'ün *Şerhu mi'et-i Âmil-i Mollâ Abdurrahûl* adlı eseri Farsça manzûm tercümelerine örnek olarak verilebilir.¹²

Avâmil'in Türkçe manzûm tercümelerinden biri XVI. yüzyılda yaşadığı aktarılan Larendeli Şânî'nin 980/1572-1573 yılında kaleme aldığı *Manzûme-i Avâmil* adlı

⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, (Ankara: TTK Basımevi, 1982), 12.

⁶ İsmail Durmuş, "Nahiv", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/303; Muhammed el-Meylânî, *Şerhu'l-Muğnî Fî'n-Nahv*, (İstanbul: Şifa Yayınevi, 2019.), 2-6.

⁷ Durmuş, "Nahiv", 301.

⁸ Hulusi Kılıç, "Sarf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/136.

⁹ Ahmet Gemi, "Avâmil'e Yapılan Şerhler Bağlamında İbrahim El-Kürânî'nin Avâmil Tekmilesi", *Şarkiyat* 9/1 (30 Nisan 2017), 316.

¹⁰ İsmail Durmuş, "el-Avâmilü'l-Mi'e", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/106.

¹¹ Durmuş, "el-Avâmilü'l-Mi'e", IV/106-107; Mohammad Shakib Asim - Nejdet Gürkan, "Cürcânî'nin 'el-Avâmilü'l-Mi'e' Adlı Eserinin Bir Farsça Manzum Tercümesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (30 Haziran 2019), 201.

¹² Asim - Gürkan, "Cürcânî'nin 'el-Avâmilü'l-Mi'e' Adlı Eserinin Bir Farsça Manzum Tercümesi", 201-202.

eseridir. Eser i'râb konusu ile ilgilidir. 155 beyitlik eserin tespit edilen 3 nüshası bulunmaktadır.¹³

MANZÛM KAVÂİD-İ NAHVİYE

Bu çalışmada konu edinilen manzûm Kavâid-i Nahviye adlı eser, meşhur Arap dil bilimci Abdulkâhir-i Cürcânî'nin el-Avâmilü'l-mi'e adlı eserinin muhtasar manzûm bir tercümesidir.

Manzûmenin Şekil ve Muhteva Özellikleri

160 beyitten meydana gelen eserin müellifi ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Manzûmenin bulunduğu yazmada, manzûmeden önce Cürcânî'nin Avâmil'inin Arapça şerhi yer almaktadır. Şerhte yer alan ve eserin sebab-i telifini anlatan ifadenin Türkçesi aşağıdaki gibidir:

“Talebelerin Şeyh İmâm Abdülkâhir'in el-Avâmil'indeki i'râbların halli için bir şerh istediklerini gördüğüm zaman, gücüm yettiğince i'râbını açıklamak istedim. Ben bu kitabın i'râbı üzerine fazla bir eklemeye bulunmadım. Sadece yeni başlayanları geliştirecek, talebelerin işini kolaylaştıracak uygun görülen bazı eklemelerde buldum. Onlardan güzel övgü ve Allah'tan güzel bir sevâb istiyorum.”¹⁴

Eserin sebab-i telifine dair verilen bu bilginin haricinde eserin müellifi, müstensihî veya yazılış tarihi ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Eser mesnevi nazım şekli ile yazılmış, konular eser içinde başlıklandırılmıştır. Manzûme için aruzun *fâilâtün fâilâtün fâilün ve fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün* kalıpları kullanılmıştır; ancak kalıpların manzûme içinde belli bir tertibi yoktur. Her bir başlık altındaki birkaç beyit farklı bir kalıpla yazılmış ve farklı vezinlerin kullanılması manzûme içine dağıtılmıştır. Manzûme, veznin uygulanması konusunda genel olarak başarılı bir şekilde yazılmış olmakla birlikte yine de vezinle ilgili bazı kusurlar göze çarpmaktadır. Nitekim ma'nâ/mânî, ya'nî, mebnî kelimelerinin ikinci hecelerindeki uzun ünlülerde bazen zihaf yapılmaktadır. Yine iki kelime arasında ünlü kaynaşması yapılarak iki hecenin tek heceye düşürülmesi ve vasl-ı ayn yapılması bu bağlamda göze çarpan kusurlara örnek verilebilir:

Ya'nî ğayr-ı lâzım ister kime kimi ya neyi

Fâ'ilinden özge nesne istemez bir nesneyi (97)

İlk mısradaki *ya'nî* kelimesinin “nî” hecesi vezin gereği açık olmalıdır, bu sebeple zihaf yapılmıştır.

Vaz'-ıla bir ma'naya lafz olsa dâl

¹³ İdris Söylemez, “Larendeli Şânî'nin Manzum Avâmil Adlı Eseri”, *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (17 Aralık 2021), 342-346.

¹⁴ Şerh-i Avâmil (Manisa: İl Halk Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 6943/2), 2a.

Kelime_olur nahvde ol bî-cidâl (1)

İkinci mısradaki kelime ve olur sözcüklerinde bir hece fazlalığı vardır. Ünlü harflerden biri düşürülerek vezin sağlanmaktadır.

Fî'l olur dâyim hadîş iy mu'teber

Harf olur bunlaruñ 'aksi al haber (4)

Arapçada ayn harfi ünsüz kabul edilmektedir, bu sebeple ünsüzle biten bir kelimenin ayn ile başlayan bir kelimeye vasl (ulama) yapılması hoş karşılanmamaktadır. “Vasl-ı ayn” denilen bu tasarruf divan şairleri tarafından zaman zaman uygulanmaktadır. Nitekim yukarıdaki beyitte “bunlaruñ” kelimesindeki açık olması gereken “ruñ” hecesi ayn ile başlayan ‘aks kelimesine ulanmıştır.

Müellif vezin ve kafiye gereği iki yerde nahv-nahiv kelimesini nahvi şeklinde kullanmıştır:

Nahvinüñ mef'ûli beşdür birisi mu'tlak durur

Ma'ah u leh fîh ü bihdür hem yedi mülhağ durur (21)

Beş durur min ma'nâsı hem nahvide

Ez-ber iden kişi cehlin mahv ide (45)

Manzûmenin başında veya sonunda hamd, salâvât, sebab-i telif, tarih vb. hususlarla ilgili bir beyit yoktur. Tüm beyitlerde avâmil kuralları açıklanmaktadır. Manzûmenin ilk ve son beyti aşağıdaki gibidir:

Vaz'-ıla bir ma'naya lafz olsa dâl

Kelime_olur nahvide ol bî-cidâl (1)

İsm-i mevşulüñ maħalli ism-i mevşûf iy cüvân

Kâmil olmak ister-isen hıfz idüp oğrı revân (160)

Eserde kâfiyelerin yanında “ola, olur, eylese, eyledi, degmedi, durur, aña” gibi Türkçe kelimelerle redif yapılmıştır. Manzûmede zaman zaman cinaslardan da yararlanıldığı görülmektedir:

Hem ke-eyyu hem kezâ vü kem durur

Bunı zâyî' iden adam kem durur (69)

Nev'-i evvel harf-i cerdür on yedi

Hıfz idenler naḥvde ḥelvā yedi (145)

Bil ki kelām naḥviyūna üç ma‘ānīdür medār

Fā‘il ü mef‘ül olmaḥ hem izāfet şek-medār (39)

Nazmın ezberi kolaylaştıran özelliğinden yararlanmak için beyitler kurallara hasredilmiş ve çoğunlukla bu kurallardan başka bir şey söz konusu edilmemiştir. Sadece ara ara anlamı pekiştirmek, ezberi sevdirmek ve talebeleri teşvik etmek için aşağıdaki gibi ifadeler kullanılmıştır:

Bunı bilen naḥvde hergiz melāmet olmaya (10b)

Bunı her kim hıfz iderse ‘ilmi vire Haḫ aña (19b)

Her kim ide bunı ez-ber naḥve mensüb olısar (24b)

Hāṭıra al tā olasın naḥvden key müntefi‘ (25b)

Hāṭıra alsun bunı her kim murādı naḥv ola (27b)

Ez-ber iden kişi cehlin maḥv ide (45b)

Kim bunı hıfz eylediye naḥvde ḥelvā yedi (122b)

Bunı bilsün kim dir-ise cehli dilden yıḫasam (127b)

Didügüm maḥfī degül tefsīre ḳādir kāmile (137b)

Eserin didaktik niteliği ön plandadır. Çoğunlukla beyit başlarında bulunan “bil” ifadeleri bu niteliğin en önemli göstergesidir:

Bil kelim cem‘i olup üç kısım olur

Harf ü fi‘l ü birisi hem ism olur (2)

Bil mu‘ayyen şey için mevzū‘ olandur ma‘rife

Ol daḫı beş idügi maḥfī degüldür ‘ārife (5)

Bil mü‘enneş aña dirler āḫirinde tā ola

Yā elif memdüde yā maḫşüre şekl-i yā ola (6)

Bil ki merfū‘ oldı fāil beş daḫı müllḫaḫ aña

Bunı her kim hıfz iderse ‘ilmi vire Haḫ aña (19)

Bil to'kuz a'şl u zamân u hem mekân

Bunları haşr iden âdam diledi kân (23)

Eserde Eski Anadolu Türkçesi özellikleri göze çarpmaktadır. Geçmiş zaman eki -İpdİr, gelecek zaman eki -IsAr, emir eki -gİl ile “çok” anlamındaki “key” kelimesi bunlara örnek verilebilir:

Ba'zı zarf u muzmerâtı hem işâret olısar

Mübtedî hıfz eylemezse key hasâret olısar (15)

On üçünci nev'i ef'âli kıllup

Hıfz kılgıl anları bir bir bilüp (84)

Kelimenin tarifi ile başlayan manzûmede, kelime türleri sıralandıktan sonra ma'rife, nekre, müennes, müzekker, mebnî, mu'reb, fâil, mef'ûl, tesniye, cem, istisnâ, harf-i cerler, nasb edatları, cezm edatları, nâkıs filler, karîb filler, medh ve zemm fillerleri gibi nahiv konularına değinilmektedir.

Nüsha Tavsifi

Çalışmada manzûmenin tespit edilen tek nüshası kullanılmıştır. Eser Manisa İl Halk Kütüphanesine 45 Hk 6943/2 demirbaş numarası ile kayıtlıdır. Manzûme toplamda 65 varak olan yazmanın 47b-64a varaklarında yer almaktadır. Önceki sayfalarda Avâmil'in Arapça şerhi yer almaktadır. Sayfa ölçüleri 195x130-135x95 mm olan yazmanın kâğıdı çapa filigranlıdır. Manzûmenin üstünde başlık olarak kırmızı mürekkeple *Ķavâ'id-i Nahviye* yazılmıştır. Metin içindeki başlıklar da kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Beyitlerin mısraları yan yana çift sütun halinde olan eserde genellikle her sayfada -başlıklar hariç- beş beyit yazılmıştır. Talik ile yazılan eserde hareke kullanılmamıştır.

SONUÇ

Bu çalışmada meşhûr Arap dil âlimi Abdulkâhir Cürcânî'nin el-Avâmilü'l-mi'e adlı eserinin, müellifi meçhûl manzûm bir Türkçe tercümesi üzerinde durulmuştur. Manzûmenin öncesinde Avâmil'in Arapça şerhine yer verilmiş, talebeler ve yeni başlayanlar için ihtiyaca binaen Avâmil'in şerh edilmesine gerek duyulduğu müellif tarafından dile getirilmiştir. Nitekim eserde nahvi öğrenmenin ve bu konudaki bilgileri ezberlemenin önemi vurgulanmıştır.

Manisa İl Halk Kütüphanesinde 45 Hk 6943/2 demirbaş numarası ile kayıtlı olan eserin başka bir nüshası tespit edilememiştir. Eserde müellif, müstensih veya eserin yazılış tarihi ile ilgili bir bilgiye de rastlanılamamıştır.

Mesnevi nazım şekli ile yazılan ve 160 beyitten oluşan manzûmede, aruzun fâilâtün fâilâtün fâilün ve fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün kalıpları dönüşümlü olarak kullanılmıştır. Metinde Eski Anadolu Türkçesi dil özellikleri göze çarpmaktadır. Zihaf ve vasl-ı ayn gibi bazı aruz kusurlarının bulunmasına rağmen eserin genel itibariyle vezin açısından sağlam olduğu görülmektedir. Bu da müellifin aruza hâkim olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Nahiv ve avamil ile ilgili kural, kelime ve kavramların fazlaca kullanıldığı eserin dili terimlerden dolayı ağır olsa da Türkçenin kullanımını düzgün ve başarılıdır.

Avâmil kurallarını talebelere öğretip ezberletmeyi hedeflediği için eser didaktik bir yapıya sahiptir. Müellifin beyitlerde sadece ezberlenmesi gereken kural ve kelimeleri vererek mümkün olduğunca az beyitle çok bilgiyi açıklama ve ezbere sunma çabası göze çarpmaktadır. Beyitlerde çoğunlukla konunun bilinmesi ve ezberlenmesi gerektiğini doğrudan dile getiren müellifin nadiren de olsa eğlenceli ifadelerle manzûmedeki ağır havayı bir nebze de olsa dağıtmayı hedeflediği görülmektedir.

METİN

[47b] Kavâ'id-i Nahviye

[Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün]

1 Vaz'-ıla bir ma'nâya lafz olsa dâl

Kelime olur nahvde ol bî-cidâl

Bil kelim cem'i olup üç kısım olur

Harf ü fi'l ü birisi hem ism olur

Muḥber olan kendü bi'z-zât ism olur

Hem be-ma'nâ muḥber olan kısım olur

Fi'l olur dâyim ḥadîs iy mu'teber

Harf olur bunların 'aksi al haber

[48a] İsm-i Mu'arref ile İsm-i Nekrenüñ Beyânı

[Fā' ilātün / Fā' ilātün / Fā' ilātün / Fā' ilün]

5 Bil mu'ayyen şey için mevzû' olandur ma'rife

Ol dağı beş idügi maḥfî degüldür 'ārife

Biri muzmer hem 'alemdür hem mu'arref lām-ıla

Lām u cins ü 'ahd-ıla şāyi' olupdur nām-ıla

Biri mübhem birisi hem bunlara olan muzāf

'Ayna kim ola muzāf olur mu'ayyen bî-ḥilāf

Ümmetinde şāyi' isme bil münekker ism olur

Mu'reb olan ismüñ izāfindan ol hem kısım olur

[48b] Nā-mu'ayyen şey için olan münekker ism olur

Hem ikidür ismi ma' nā dağı ism ü cism olur

Müzekker ile Mü'enneşüñ Beyânı

[Fā' ilātün / Fā' ilātün / Fā' ilün]

10 Bil mü'enneş aña dirler āḥirinde tā ola

Yā elif memdüde yā maḥşüre şekl-i yā ola

Pes müzekker aña dirler bu 'alāmet olmaya

Bunı bilen naḥvde hergiz melāmet olmaya

Mebnî-yi Aşl ile Mebnî-yi Aşlâ Müşâbih Olan Esmânuñ Beyânı

[Fā'īlātün / Fā'īlātün / Fā'īlātün / Fā'īlün]

Harf māzī emr-i hāzır mebnî-yi aşl oldılar
Mu' rebātuñ zümresinden ya'nî kim faşl oldılar

Çün izāfet yok dahı mef'ül olmadı¹⁵
Pes 'avāmil gehi lafzen bunda 'āmil olmadı

[49a] Bunlara olan müşâbih hem mürekkeb olmayan
İsm-i mebnî ol durur ya'nî ki mu'reb olmayan

15 Ba'zı zarf u muzmerâtı hem işâret olısar
Mübtedî hıfz eylemezse key hasâret olısar

İsm-i mevşülü mürekkeb ism fî'l-i şavt olur
Hem kinâyet ez-ber eyle yoqsa fırsat fevt olur

Mu'reb ile Mebnî'nün Ta'rîfî
[Fā'īlātün / Fā'īlātün / Fā'īlātün / Fā'īlün]

Mebnî-yi aşla müşâbih olıcak mebnî olur
'Āmil-i lafzî-yi esmâ ya'nî müstağnî olur

Olmasa bil mu'reb olur olsa ammā mu'telif
Pes 'avāmil iḥtilāfı birle ola muḥtelif

¹⁵ Mısra eksik yazıldığı için vezne uymamaktadır.

[49b] Fâ' il ile Fâ' ile Mülhâk Olanlaruñ Beyânı

[Fâ' ilâtün / Fâ' ilâtün / Fâ' ilâtün / Fâ' ilün]

Bil ki merfû' oldı fâil beş dağı mülhâk aña
Bunu her kim hıfz iderse 'ilmi vire Hâk aña

20 Mübtedâ ile haber hem ism-i kâne mâ vü lâ

İnne aḥbârı vü lâ kim nefy-i cins içün ola

Mef' ul ile Mef' üle Mülhâk Olanlaruñ Beyânı

[Fâ' ilâtün / Fâ' ilâtün / Fâ' ilâtün / Fâ' ilün]

Naḥvinüñ mef' üli beşdür birisi muḥlaḳ durur
Ma' ah u leh fiḥ ü bihdür hem yedi mülhâḳ durur

Hâl ü müsteḥnâ vü temyîz aḥbâr-ı kân mâ vü lâ

İnne esmâsı vü lâ kim nefy-i cins içün ola

[50a] Mef' ul-i Fiḥ Olan Zarf-ı Zamân ile Zarf-ı Mekânüñ Beyânı

[Fâ' ilâtün / Fâ' ilâtün / Fâ' ilün]

Bil toḳuz aḣ u zamân u hem mekân

Bunları ḥaḣ iden âdem deldi kân

İllâ İstiḣnâ'iyenüñ 'Ameli vü Laḡv Olması

[Fâ' ilâtün / Fâ' ilâtün / Fâ' ilâtün / Fâ' ilün]

Üç maḥalde bil ki müsteḥnâyı maḣḣüb olısar

Her kim ide bunu ez-ber naḥve mensüb olısar

25 Der kelām-ı müceb-i tām u muḳaddem munḳaṭıʿ
Ḥāṭıra al tā olasın naḥvden key müntefiʿ

Līk ğayr-ı müceb-i tām olsa efşahdur bedel
Naşb oḳursañ hem senüñle bir eḫad itmez cedel

[50b] Līk ğayr-ı müceb-i nāḳıṣda illā lağv ola
Ḥāṭıra alsun bunı her kim murādı naḥv ola

Teşniye ile Cemʿ-i Sālīmūñ İʿrābı
[Fāʿ ilātün / Fāʿ ilātün / Fāʿ ilün]

Vāyı¹⁶ ister cemʿ-i sālīm teşniye
Tā delālet ideler üç maʿ nīye

Teşniye olursa ger üçin tamam
Pes ʿalāmet cemʿe ḳalmaz iy hümām

30 Ger ber-ā-ber olsalar olmaz ʿayān
Teşniye vü cemʿe ḫod lāzım beyān

Lāzım oldı ikiye tevziʿ ola
Pes müʿenneş cemʿe hem tefriʿ ola

[51a] İkisünñ cerrine bil yā deger
Farḳını bilmek velī dünyā deger

¹⁶ *Vâv, elif, yâ* kastedilmektedir.

Teşniyede fetḥadur mā-ḳabli yā
Kesredür bil cem' de iy bā-safā

Vāv-ı 'aḫfı cem'-i muṭlaḳ ḳıldılar
Ref'-i cem'e şanma aylak ḳıldılar

35 Vāydan çün kim ikisi gıtdiler
Teşniyenüñ ref'ine gör n'ıtdiler

Bunda ḳānūn oldu lā-büd muḫtelif
Teşniyenüñ ref'ine degdi elif

[51b] Naşba çün kim hiç işāret ḳalmadı
Başka mef'üle 'ibāret ḳalmadı

Naşb-ıla cer oldılar lā-büd sivā
Fazladur çün her biri oldu revā

Maşdār-ı Kelām-ı 'Arab

[Fā' ilātün / Fā' ilātün / Fā' ilātün / Fā' ilün]

Bil ki kelām nahviyūna üç ma'anīdür medār
Fā'il ü mef'ül olmaḳ hem izāfet şek-medār¹⁷

40 Bu ma'anī bil hemān ism üzre ider i'tivār
Fī'l ü ḫarf üzre degül pes sırrını fikr eyle var

Fā'ile çün ref' hem mef'üle naşb oldu delil
Hem muzāf ileyhe cer oldu 'alāmet iy ḫalil

¹⁷ Şüphe etme. (Farsça)

[52a] Hüruf-ı Cârre'nün 'Avâmilde Zıkr Olinan Ma'naları

[Fâ' ilâtün / Fâ' ilâtün / Fâ' ilün]

Ma'nası bâ'nun sekizdür bil tamâm

Biri ilsâk isti'ânet iy hümâm

Biri şöhet hem teğâbül ta'diye

Zarf u zâyid biri dağı tefdiye

Zâyid ü teşbîh olur ma'nâ-yı kâf

Zâyid ü nâkış degüldür bî-ğilâf

45 Beş durur min ma'nası hem naıvide

Ez-ber iden kişı cehlin maıv ide

[52b] İbtidâ'-i gâyet ü tebyîn ü cins

Zâyid ü teb'iz ü zarf iy rûh-ı ins

Hem 'alâ'da ma'nâ isti'lâ hemân

'An'da bu'd ile tecâvüz bî-gümân

İntihâ-yı gâyet içre şöhreti

Buldı hattâ ma'da ammâ keşreti

Bil ilâ'nuñ hem ikidür ma'nası

İntihâ gâyet ü ma'a şânîsi

50 Ma'nāsı fî'nūñ ikidür ey aḫī
Biri zarf u biri isti'lā daḫı

[53a] Daḫı istiṣnā-yiçün ḫāṣā 'adā
Hem-çünān daḫı ḫalā iy ketḫüdā

İbtidā'-i ḡāyet içün ey aḫī
Māzīde bil munz u muz'dur hem daḫı

Beş durur bil naḫvde ma'nā-yı lām
Biri taḫṣīṣ ile temlīk iy ḡulām

Zāyid ü 'an ma'nāsı ta'līldür
Rubbe'nūñ ḫod ma'nāsı taḫlīldür

55 Nev'-i ṣānī fi'le beñzer şeş ḫurūf
Ma'nāde daḫı 'adede iy 'aḫūf

[53b] Nāṣīb-ı ism oldı rāfi' hem ḫaber
'Aks-i fi'l olmaḫ 'amelde mu'teber

Bil ke-enne leyte vü lākinne'dür
Hem le'alle daḫı inne enne'dür

Nev'-i ṣālīṣ leyse şübhi mā vü lā
Nefy ü menfisinde hem şübhi ola

Rāfi'-i ism oldı nāṣīb hem ḫaber
Leyse'nūñ 'aynı 'amelde mu'teber

60 Nev'-i rābi' yidi ḥarf oldı hemān
Nāşıb-ı ism oldı kamu bī-gümān

[54a] Vāv u elā yā daḥı hemze eyā
Hem ikisi daḥı ey'dür bā-heyā

Nev'-i ḥāmis key muzāri' nāşıbı
En izen len iy ma'ānī gāşıbı

Nev'-i sādīs lem ü lemmā cāzimi
Lām u en lā iy ma'ālī 'āzimi

Nev'-i sābi' bil toḫuz ism oldılar
Cāziminden ya'nī bir kısım oldılar

65 Pes be-ma'nā in olup 'azm eyledi
İki gābir āḫirīn cezm eyledi

[54b] Eyne ennā men ve eyyü ḥayşu-mā
Biri meh-mā hem metā iz-mā vü mā

Nev'-i şāmin çār ism oldı 'aziz
Nāşıb-ı ism ü münekker ber-temiz

Anlaruñ biri eḥaddur bā-'aşer
Līk toḫsan toḫuzı şanma geçer

Hem ke-eyyu hem kezā vü kem durur
Bunı zāyi' iden adam kem durur

70 Nev'-i tâsi' ism-i fi'l oldı nuhât
Üçi râfi' altısı hem nâşbât

Hayyehel dūnek rūveyde biri hā
Belhe ile hem 'aleyk olur şehā

[55a] Rāfi' ūñ biri şehā şettāne'dür
Birisi heyhāte vü ser'āne'dür

'Avāmil-i Lafziyye vü Semā'iyeden 'Āmil Olan Ef'ālūñ 'Adedi Yigirmi
Sekizdür ve Envā'ı Ondur

[Fā'ilātūñ / Fā'ilātūñ / Fā'ilūñ]

Nev'-i 'āşir fi'l-i nāķış oldı ad
Cümle on üç oldı hāyiz hem ziyād

Rāfi'-i ism oldı nāsıb hem haber
Ez-ber eyle tā olasın mu'teber

75 Kāne şāra eşbeħa eđhā durur
Zalle bāte mā-fetā emsā durur

[55b] Leyse'dür mā-dāme biri mā-berih
Birisi mā-zāl mā-enfek iy ferih

On birinci nev' i bil fi'l-i ķarīb
Fi'l-'amel nāķış gibi farkı ğarīb

Pes muzāri‘ anlaruñ aḥbārıdur
Ba‘zı ber-te’vıl maşdar cārıdur

Bil ‘asā evşek kerub hem kāde’dür
Ez-ber iden ğuşşadan āzādedür

80 On ikinci nev‘i fi‘l-i medḥ ü zemm
Cümlesi çār oldı şanma bîş ü kem

[56a] Bi’sse sâ’e ni‘me’dür hem ḥabbezā
Ez-ber idüp ol cehāletden cüdā

Ekşeriyā fā‘ili bi‘l-lām olur
Ba‘dehu maḥşūş-ı medḥ a‘lām olur

Ba‘zı dem bi‘l-lāma olur hem muzāf
Ba‘zı dem muzmer gelür hem bî-ḥilāf

On üçüncü nev‘i ef‘ālî kılp
Hıfz kılgıl anları bir bir bilüp

85 İki mef‘ül anlara lāzım hemān
Şānı ‘aynı evvel olup bî-gümān

[56b] Bil yididür ‘ilm-i rü’yet hem zunūn
Biri ḥusbān oldı iy şaḥib-fünūn

Biri vicdān oldı iy zu‘m u ḥıyāl
Zu‘muñ olur iki şey’e iḥtimāl

Yüz 'Ămilden 'Avāmil-i Lafziyye-i Kıyāsiyyenüñ Beyānı

[Fā'ilātün / Fā'ilātün / Fā'ilün]

Bil kıyāsī hem yidi 'āmil durur

Anları icrā iden kāmīl durur

Fi'l-i muṭlaḳ ism-i fā'il hem daḥı

Biri daḥı ism-i mef'ül iy aḥī

90 Maşdar ile hem şıfat ism-i muzāf

İsm-i tām oldı birisi bī-ḥilāf

[57a] Yüz 'Ămilden 'Ămil-i Ma'nevī

[Fā'ilātün / Fā'ilātün / Fā'ilün]

Ma'nevī 'āmil ikidür muḳtedā

Biri 'āmildür anuñ fi'l-mübtedā

Mübtedāda 'āmil olan fi'l-ḥaber

'Ămil olması olupdur mu'teber

Biri 'āmil fi'l-muzāri' iy emīn

Mevkı'-ı isme vuḳū'idur hemīn

Fî'l ü Fâ'il ü Mef'ûlün Ma'ânî-yi Luğaviyyesi ve Fi'lün Aqsâmı ve Aqsâmının Ta'rîfleri

[Fâ'îlâtün / Fâ'îlâtün / Fâ'îlâtün / Fâ'îlün]

Fî'l işdür fâ'il işçi işlenen mef'ûldur
Bunı bilsin naḥvde i' rāba kim meşğûldur

95 Fî'l ikidür ğayr-ı lâzım birisi lâzım durur
Bunı bilmek lâzım oldı naḥve kim'âzım durur

[57b] Fî'l-i lâzım ol durur kim istemez mef'ûl-i bih
Ġayr-ı lâzım anuñ 'aksi olduğı lâ-yeştebih

Ya'nî ğayr-ı lâzım ister kime kimi ya neyi
Fâ'ilinden özge nesne istemez bir nesneyi

Fî'l-i ğayr-ı lâzımı bil ikiye maqsûmdur
Birisi mechûl olupdur birisi ma'lûmdur

Fî'l-i ma'lûm ol durur kim fâ'ili mezkûrdur
Fî'l-i mechûl anuñ 'aksi olduğı meşhûrdur

'Avâmil-i Kıyâsiyenün Bilâ-Temşîli Tafşîli

[Fâ'îlâtün / Fâ'îlâtün / Fâ'îlün]

100 Dâyimâ bil fî'l-i ma'lûm iy piser
Ref'-i fâ'il naşb-ı mef'ûl idiser

[Fâ'îlâtün / Fâ'îlâtün / Fâ'îlâtün / Fâ'îlün]

[58a] Pes bilindi fi'le vü harfe vazîfe degmedi
Hayf aña kim sem'ine işbu lañife degmedi

Muzâri' Mu'reb Olduğınun Hikmeti ve Mu'reb İsmün Ba'zısı Lâ-yenşarif
Olduğınun Beyânı

[Fâ'îlâtün / Fâ'îlâtün / Fâ'îlâtün / Fâ'îlün]

Fi'l-ifâde ismi bil aşl oldı hem fi'l-ittifâk
Fi'l dağı bil 'amelde aşl olur bi'l-ittifâk

İsm-i fâ'il çün muzâri'den 'amel kesb eyledi
Fâ'ilin merfû' idüp mef'ûlini naşb eyledi

Pes 'avz i'râba virdi ism-i fâ'il bi't-tamâm
Lîk cezmi cerrine kıldı muqâbil iy hümâm

[58b]

105 Pes muzâri'de bulındı ikisi üçden hemân
Mu'reb olan isme lâzım oldı üçü her zamân

Lîk anda her kaçan kim iki fer'i bulasın
Pes muzâri' gibi râfi' dağı nâşib idesin

Lā-yenşarif Olan Esmānuñ Beyānı

[Fā‘ilātün / Fā‘ilātün / Fā‘ilün]

On bir oldu naḥvde lā-yenşarif

Ma-‘adası mu‘reb ise muşarif

Bil beşi ism-i münekker iy ḡulām

Altısı daḥı ma‘ārif ve’s-selām

Pes ma‘ārif ‘illeti biri ‘alem

Ḥıfz idenler naḥvde çekmez elem

[59a]

110 Vezn-i fi‘l ü ‘adl ü ‘ucme nūn elif

Vezn-i te’nīs ile ism-i mu‘telif

Ya’nī kim ef‘ale fi‘l fe‘lān olur

‘Ucme te’nīs ile hem ismān olur

Hem efā‘il ü efā‘il olısar

Yā mefā‘il ü mefā‘il iy piser

Biliñüz biri münekker ‘illeti

Kim şıfatdur iy Ḥanīfe milleti

‘Adl ü te’nīs oldu daḥı nūn elif

Vezn-i fi‘li cem‘ olur lā-yeḡtelif

[59b]

- 115 Bil münekker ism-i mef' al yâ fa' al
Ef' al ü fe' lâ' ü fe' lândur mişâl

Altı peygâ-m-berden ayruğ iy hümâm
Dîv-ile cinn ü melâ'ik bi't-tamâm

Nûh u Lût u Hüd u Şâlih hem Şu' ayb
Hem Muhammed ol biri ez-cümle ğayb

Hem nisâ lâ-yenşarifdür iy ğulâm
Kıavm ü şehriñ dağı ba' zı ve's-selâm

Cümel-i Erba' anuñ Beyânı

[Fâ' ilâtün / Fâ' ilâtün / Fâ' ilâtün / Fâ' ilün]

Cümle-i ismiye oldur ibtidâsı ism olâ
İnne ile mâ vü lâ bu cümleden bir kısım ola

[60a]

- 120 Cümle-i fi' liye oldur ibtidâsı fi' l ola
Tâlib olan bunları müstağzar-ı bi' l-fi' l ola

Cümle-i şartiyye oldur k' ibtidâsı harf ola

Cümle-i zarfiyye oldur k' ibtidâsı zarf ola

Maḥallen Mu‘reb Olan Cümleler

[*Fā‘ilātün / Fā‘ilātün / Fā‘ilātün / Fā‘ilün*]

Bil maḥallen mu‘reb olan cümleler cem‘an yedi

Kim bunu ḥıfz eylediyse naḥvde ḥelvā yedi

Evvelā bil muṭlaqā olan ḥaber hem daḥı ḥāl

Bil meḳūl-i ḳavl u mef‘ūl oldı hem bī-ḳīl u ḳāl

Hem muzāf ileyhi şart-ı cāzime olan cevāb

Vaz‘-ıla ma‘ṭūf olur vallāhu a‘lem bi‘ş-şavāb¹⁸

[60b] İ‘rābdan Maḥalli Olmayan Cümleler

[*Fā‘ilātün / Fā‘ilātün / Fā‘ilātün / Fā‘ilün*]

125 Cümleler kim yoḳ maḥalli anlaruñ i‘rābdan

Bil yidi mesmū‘ olupdur ehl-i naḥv i‘rābdan

Mübtedālar hem şilāt daḥı tefsīr i‘tirāz

Mübtedāya ‘aṭf olan bundan olındı iftirāz

Bā-cevāb-ı şart-ı ḡayr-ı cāzim ü yāḥūd ḳasem

Bunu bilsün kim dir-ise cehli dilden yıḳasam

Maḥallen Mu‘reb Olan Cümleler Ḳanḳı İsmüñ Maḥallindedür Anuñ Beyānı

[*Fā‘ilātün / Fā‘ilātün / Fā‘ilātün / Fā‘ilün*]

¹⁸ Allah doğrusunu en iyi bilir.

[61a] Cümlelerden her birinün mevzî'ı ism-i muzâf
İsm-i mu'reb hayyızinde cümle mebnî bî-ñilâf

Fî'l-i ma'lûm ism-i fâ'il mevzî'ında ve's-selâm
Fî'l-i mechûle maħal bil ism-i mef'ûl iy ğulâm

130 Nâşîb-ıla her muzâri' hayyızı maşdar olur
Maşdariyye mâ olursa ol daħı hem-ser olur

Fî'le beñzer şeş ħurûfuñ enne'sini bil hemân
Ħayyizi maşdarda olur ğayrı olmaz bî-ğümân

Câr ile mecrûre hayyiz câr yâ mecrûrdur
Añlayan bu sırrı göñli dâyimâ mesrûrdur

[61b] Sırrı bu kim her ne ma'nâya gelürse ħarf-i cer
Bil ki mef'ûl-i şariħ ol ma'nâ olur iy piser

Bil kıyâsî olur ise 'âmil-i cer bî-ñilâf
Ħarf-i cerrün ma'nâsı mecrûra olur bil muzâf

135 Lîk ef'âli kılup aħvâli taħrîr eylese
Ma'nâda maқşûdı ya'nî keşf-i tefsîr eylese

Bil ki mecrûr olısar mef'ûl evvel-i zamân
Ħarf-i cerrün ma'nâsı mef'ûl-ı şânî ol zamân

Daħı şânî bil muzâf olur kıyâsî 'âmile
Didüğüm maħfî degül tefsîre kâdir kâmile

[62a] ‘Āmil-i Lafzīnūñ Takṣīmi

[Fā‘ilātūn / Fā‘ilātūn / Fā‘ilūn]

‘Āmil-i lafzī bil iki kısım olur
Kim semā‘ī vü kıyāsī ism olur

‘Avāmil-i Semā‘iyyenūñ Ta‘rīfi
[Fā‘ilātūn / Fā‘ilātūn / Fā‘ilūn]

Bil semā‘ī aña dirler bī-nizā‘
Bā ‘amel efrād olına istimā‘

140 Ya‘nī kim efrādı hep ma‘dūd ola
Hem ‘amel envā‘ıla maḥdūd ola

‘Avāmil-i Kıyāsiyyenūñ Ta‘rīfi
[Fā‘ilātūn / Fā‘ilātūn / Fā‘ilūn]

Bil kıyāsī aña dirler bī-gümān
İstimā‘ olına envā‘ı hemān

‘Avāmil-i Kıyāsiyyenūñ Envā‘ı
[Fā‘ilātūn / Fā‘ilātūn / Fā‘ilūn]

Oldı envā‘ı yedi iy ḥayr-ı nās
Gerçi yok efrādına ḥadd u kıyās

[62b] 'Avâmil-i Lafziyyeden Hurûfuñ 'Adedi Kırk Birdür Envâ'ı Altıdur

[Fâ' ilâtün / Fâ' ilâtün / Fâ' ilün]

Oldı toğsan bir semâ'î bî-gümân

On üç oldı dağlı envâ'ı hemân

145 Nev'-i evvel harf-i cerdür on yedi

Hıfz idenler nahvde helvâ yedi

Bâ' u kâf u min 'alâ hattâ ilâ

Fî ve rubbe 'an 'adâ hâşâ halâ

Munzu muz vāv-ı kâsem hem tâ vü bâ

On yedinci lâm olur kıılma hebâ

[63a] İsm-i fâ' il hem münevven maşdarı

Fi'l-i ma'lûmuñ 'amelde hem-seri

Fi'l-i meçhülün kıyâsî hâşılı

Ref' ider kıyım maqâm-ı fâ' ili

150 Pes münevven maşdar-ı meçhül hem

Bu 'amelde müttefik mef'ül hem

Fi'l-i lâzım her birinde cümle nâs

Ref'-i fâ' il itdiler ancağ kıyâs

İsm-i fâ' il hem şıfat maşdar dağlı

Fi'l-'amel fi'li gibidür iy ağı

[63b] İsm-i cāmid olur-ısa ger muzāf
Hem muzāf ileyh cerdür bî-ḥilāf

Maşdarı ma‘lūm olursa kim muzāf
Fā‘ili mef‘ūli cerdür bî-ḥilāf

155 Ğayr-ı lāzım ism-i fā‘il n’idiser
Bil ki mef‘ūlini mecrūr idiser

İsm-i mef‘ūl ile maşdar ḥāşılı
Cerr ider ḳāyim maḳām-ı fā‘ili

Bil şıfat maşdar hem ism-i fā‘ili
Lāzımuñ mecrūr iderler fā‘ili

[Fā‘ilātūn / Fā‘ilātūn / Fā‘ilātūn / Fā‘ilūn]

[64a] Ḥarf-i cerūñ ma‘nāsı ism olmayıcak n’eyleye
Ḥarf-i cerrı ref‘ idüp mecrūrı mañşüb eyleye

Merci‘inūñ mevzı‘ında ḳıl zamīrūñ resmini
Hem müşārūñ ḥayyızinde bil işāret ismini

160 İsm-i mevşūlūñ maḥalli ism-i mevşūf iy cūvān
Kāmil olmaḳ ister-isen ḥıfz idüp oḳı revān

Kaynakça

Asım, Mohammad Shakib - Gürkan, Nejdet. "Cürcânî'nin 'el-Avâmilü'l-Mi'e' Adlı Eserinin Bir Farsça Manzum Tercümesi". Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 42 (30 Haziran 2019), 199-211.

Doğan Averbek, Güler. "Dillerinden Biri Türkçe Olan Manzum Sözlükler Üzerine Yapılan Çalışmalar Bibliyografyası". Divan Edebiyatı Araştırmaları 21 (2018), 85-114. <http://dx.doi.org/10.15247/dev.2527>

Durmuş, İsmail. "el-Avâmilü'l-Mi'e". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 4/106-107. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Durmuş, İsmail. "Nahiv". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 32/300-306. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Gemi, Ahmet. "Avâmil'e Yapılan Şerhler Bağlamında İbrahim El-Kûrânî'nin Avâmil Tekmilesi". Şarkiyat 9/1 (30 Nisan 2017), 315-335.

Kılıç, Hulusi. "Sarf". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 36/136-137. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

el-Meylânî, Muhammed. Şerhu'l-Muğnî Fi'n-Nahv. İstanbul: Şifa Yayınevi, 2. basım, 2019.

Muhtar, Cemal. İki Kur'an Sözlüğü Luğat-ı Ferišteoğlu ve Luğat-ı Kânûn-ı İlâhî. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1993.

Öz, Yusuf. Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1996.

Söylemez, İdris. "Larendeli Şânî'nin Manzum Avâmil Adlı Eseri". Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 7/2 (17 Aralık 2021), 376-383. <https://doi.org/10.32955/neu.ilaf.2021.7.2.03>

Şerh-i Avâmil. Manisa: İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 6943/2, 1a-65b. <http://yazmalar.gov.tr/eser/manz%C3%BBme-i-nahv/69425>

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı, Ankara: TTK Basımevi, 1982.

Ek: Manzûmenin İlk ve Son Varakları

